

Kontakt maken, betrokken raken, vertrouwen bouwen *Het kapitale belang van de goede burger*

René F.W. Diekstra¹

Wat is een goede burger? Is dat iemand die eenmaal in de vier jaar gaat stemmen voor gemeenteraad of parlement? Of die zich aan de wet houdt en netjes belasting betaalt? Afgaande op de mening van burgers zelf vormen die gedragingen niet de kern van goed burgerschap. Voor hen is goed burgerschap vooral sociale betrokkenheid op anderen, op de gemeenschap waar je deel van uitmaakt. Is er in onze samenleving een tekort aan goed burgerschap in deze zin? Als goed burgerschap belangrijk is voor het samenleven van burgers en dus voor de samenleving, waarom is dat dan? En wat is er nodig om zoveel mogelijk burgers te stimuleren zich tot goede burgers te ontwikkelen?

Inleiding

“Rotterdam tijdens de pilot Stadsetiquette² in 2002. Mensen zijn druk in gesprek over wat zij in hun straat kunnen doen om te zorgen dat het er allemaal wat vriendelijker en veiliger aan toegaat. Er wordt en passant nogal wat gekankerd op elkaar en op de overheid. Op een gegeven moment voegt zich een oudere man in het koor van sprekers. “De mensen hier”, zegt hij, “moeten eens leren naar zichzelf te kijken”. Dan vertelt hij een opmerkelijk verhaal. Tijdens de koopavond van de voorafgaande week was hij op het plein voor het winkelcentrum in de buurt en zag dat een aantal jongens – “volgens mij waren het Marokkanen maar dat heb ik dus niet gezegd” – op hun scooters tussen het winkelende publiek aan het scheuren waren. Hij vond dat gevaarlijk, was op de jongens afgestapt en had ze beleefd gevraagd daar mee op te houden. Terwijl hij nog tegen de jongens stond te praten, had een mevrouw met een kind aan de hand zich bij hem gevoegd en was hem bijgevallen in zijn verzoek aan de jongens. Die waren daarop inderdaad afgedropen. “Maar wat raad je me wat!”, ging de man verder. “Een minuut of tien later, ik was nog steeds op het plein, zag ik diezelfde mevrouw op een fiets met haar

¹ René F.W. Diekstra doceert psychologie aan de Roosevelt Academy in Middelburg, een dochter van de Universiteit van Utrecht en is daar tevens hoofd van het Departement Sociale Wetenschappen. Hij is daarnaast als lector jeugd en opvoeding verbonden aan de Haagse Hogeschool. Hij adviseert overheidsinstanties en maatschappelijke organisaties. Zo initieerde hij en bracht hij voor de gemeente Rotterdam mede tot uitvoering thans structurele programma's als de Rotterdamse Jeugdmonitor, Levensvaardigheden en Voorkomende Ouders. Hij was tevens projectleider Stadsetiquette. Sinds 2002 is hij mede-constructeur van het programma Mensen Maken de Stad. Tot zijn recente publikaties behoren Waardenvolle of Waardenloze Samenleving (met Max van den Berg en Jakop Rigter), De Grondwet van de Opvoeding, en Waardig en Vaardig in het Leven. Hoe jongeren sociaal en emotioneel uit te rusten voor de volwassenheid (met Carolien Gravesteyn). Hij is voorts actief als columnist, o.a. voor de Staatscourant.
² zie: R.F.W. Diekstra, M. Van Toor, A. Den Ouden, M. Schweitzer. Vriendelijker, Verantwoordelijker en Veiliger. Stadsetiquette: van idee naar programma. Verslag van een pilot. Rotterdam: Rapport Bestuursdienst directie SCZ, 2002

kind achterop tussen de mensen doorslingeren. Ik naar haar toe en tegen haar zeggen: "Mevrouw, dat kunt u niet maken!". Nou geef ik je te raden wat ze terug zei....? 'Bemoei je met je eigen zaken, man'"
Ik vraag aan de man wat hij tegen de vrouw gezegd heeft. . "Ik?", reageert de man." Ik was zo perplex dat ik niks heb teruggezegd. Wat had ik moeten zeggen?"

Het voorbeeld illustreert een aantal aspecten van een kwestie die in deze tijd hoog op de agenda staat van de politiek en van tal van maatschappelijke organisaties, van onderwijs tot bedrijfsleven, namelijk goed burgerschap. Er is alle reden aan te nemen dat het ook een belangrijke kwestie is voor de doorsnee burger, hoewel die het zelden zo zal noemen. Die spreekt eerder in uitdrukkingen als 'De mensen zouden eens wat meer fatsoen moeten tonen....', 'Ze zouden zelf eens wat meer verantwoordelijkheid moeten nemen voor.....' of in vragen als: 'Hoe gaan we hier nou eigenlijk met elkaar om..?'

Voor de burger zijn het gedachten waar hij of zij zich meestal pas mee bezighoudt als er problemen zijn of dreigen te ontstaan. Zo spreekt de man in het voorbeeld de rondscheurende jongeren aan omdat hij voorziet dat dit gedrag gevaar voor hemzelf en anderen kan opleveren. Waarmee hij zich op dat moment natuurlijk wel een actieve goede burger toont.

Hetzelfde geldt voor de vrouw die zich bij hem voegt en samen met hem de jongens aanspreekt. Met zijn tweeen leveren ze een duidelijk voorbeeld van burgers die op eigen initiatief samenwerken voor een gemeenschappelijk doel, de veiligheid van hun omgeving.

Maar het voorbeeld maakt ook duidelijk hoe gemakkelijk de verbinding tussen burgers weer opgeblazen kan worden. Als blijkt dat de vrouw zichzelf schuldig maakt aan min of meer hetzelfde onveilige gedrag als waarop ze samen met de man de jongeren heeft aangesproken, maar het niet pikt daarop op haar beurt aangesproken te worden, stort hun communicatie in elkaar. Dat feit werd heel treffend door de man uitgedrukt met "Ik was zo perplex dat..."

Het is overigens nuttig het woord communicatie hier in zijn oorspronkelijk betekenis te nemen van 'vergemeenschappelijking' of 'gemeenschap vormend'. Gemeenschap vergt samenwerking, maar ook wederkerigheid. Het vraagt de houding van 'wat ik niet wil dat mij geschiedt, doe ik ook een ander niet'. Omdat het de vrouw aan die houding ontbreekt, verdampt in een oogwenk wat ze met de man gemeenschappelijk had, de verbinding die ze met hem had.

Het voorbeeld illustreert nog iets anders. Man en vrouw blijken een ernstige verwarring delen. Die verwarring is de onderlegger van zowel de uitspraak van de vrouw "Bemoei je met je eigen zaken, man", als van het antwoord van de man op mijn vraag wat hij tegen de vrouw heeft gezegd, "Niks.. Wat had ik moeten zeggen?"

Met haar uitspraak drukt de vrouw uit dat de man haar niet heeft aan te spreken op haar gedrag. Dat is zijn zaak niet. Blijkbaar huldigt ze de opvatting dat háár gedrag op straat, en dus haar omgang met anderen daar, evenzeer 'haar eigen zaak' is als haar gedrag thuis. De man deelt die opvatting niet, anders zou hij haar niet hebben aangesproken. Maar hij laat zich door haar reactie wel in war brengen. Hij geeft vooralsnog zijn gevecht voor de veiligheid in de publieke ruimte op met zijn verzuchting dat hij niet zou weten wat hij terug had moeten zeggen.

Dat roept een interessante vraag op. Wat had hij moeten zeggen, ‘moeten’ in de zin van ‘wat was een adequate reactie geweest’? Het antwoord is van een verrassende eenvoud. *“Mevrouw, ik bemoei me met mijn eigen zaken, want de veiligheid hier op het plein is de zaak van iedereen, dus ook mijn zaak!”*

Ik vond het opmerkelijk om te zien hoe in het hoofd van de man als het ware een munt doorviel toen ik hem op die mogelijke reactie wees. “Tja”, zei hij, “dat had ik dus zelf ook wel kunnen bedenken”. Niet dus. Want een dergelijke reactie veronderstelt niet alleen de houding bij de individuele burger, dat publieke ruimtes – zoals een plein en een straat – gemeenschappelijk bezit en belang zijn. Het vergt ook de vaardigheid om op een effectieve manier voor dat bezit en belang op te komen.

De verwarring van de vrouw, het door elkaar halen van privé en publiek, en de verwarring van de man, het niet weten hoe er mee om te gaan als een mede-burger dat doet, is de verwarring van talloze burgers. Het is een belangrijk obstakel voor het ontplooiën van goed, actief burgerschap. Want het actief bijdragen als burger aan bijvoorbeeld de veiligheid van de publieke ruimte vraagt zowel de vaardigheid om goed onderscheid te maken tussen persoonlijk en gemeenschappelijk als de vaardigheid medeburgers effectief aan te kunnen spreken. Het veronderstelt ook de vaardigheid bij medeburgers om respectvol te accepteren door anderen aangesproken te worden.

Het zijn vaardigheden waarover de meeste burgers niet van nature lijken te beschikken. Overigens, het valt ook niet mee in onze samenleving plaatsen aan te wijzen waar aan burgers, jong en oud, geleerd wordt, om anderen effectief maar respectvol aan te spreken en om, wanneer ze zelf aangesproken worden, dat effectief en respectvol te incasseren. Het is opnieuw nuttig hier even stil te staan bij de herkomst van een term. Respekt komt van het latijnse *re* = weer, terug en *specere* = zien, kijken. Van hieruit kunnen we respectvol gedrag omschrijven als gedrag dat maakt dat anderen bereid zijn ons terug te zien, opnieuw met ons om te gaan. En wij op onze beurt met hen.

Toen ik de man in kwestie vroeg wat hij vond van de opmerking van de vrouw ‘Bemoei je met ...enzovoorts’, was zijn automatische reactie: “Volslagen respectloos!”. Voor hem was zij op slag iemand geworden, waarmee hij niet meer te maken wilde hebben. Maar toen ik hem vroeg wat waarschijnlijk zijn reactie zou zijn geweest als ze gezegd had “Sorry meneer, u hebt gelijk”, en afgestapt zou zijn, antwoordde hij: “Tof, dat zou ik tof gevonden hebben”. Om daar vervolgens nog iets opmerkelijks aan toe te voegen: “Dan zou ze ook nog eens goed voorbeeld aan haar kind hebben gegeven”.

Alles bij elkaar genomen bevat het beschreven voorval een aantal elementen die het hart van goed burgerschap lijken te raken. Zoals samenwerken voor een gemeenschappelijk belang, anderen aanspreken op hun omgang in de publieke ruimte, het maken van onderscheid tussen publiek en privé, het belang van wederkerigheid, het kunnen incasseren van door anderen op je gedrag aangesproken worden en het bewustzijn van het voorbeeld dat je geeft aan volgende generaties.

Goed burgerschap

Eenvoudige verbondenheid

Een jaar of wat geleden maakte ik op een zonnige dag met een ouder, vrouwelijk familielid een strandwandeling, op onze blote voeten. Op een gegeven moment, we waren er haast al voorbij, zag ze een meter of zo links van haar een lange roestige spijker met de punt naar boven uit het zand steken. Hoewel wij op de terugweg niet meer langs die plaats zouden komen, keerde ze zich om, liep naar de spijker, trok eraan en haalde met enige moeite een half verrotte plank mee naar boven. Met het geheel liep ze vervolgens naar de dichtsbijzijnde vuilnisbak en gooide het daarin. „Ziezo ’’, zei ze, „daar kan tenminste geen kind meer intrappen ’’. Niemand zal ooit weten of en wat voor ellende ze heeft voorkomen. Maar dat doet er niet toe. Ze had even, zonder een naam achter te laten, zonder tegenprestatie, voor een betere, een veiligere wereld gezorgd. Toch zorgde ze door haar daad niet alleen voor anderen. Ze zorgde ook voor zichzelf. Oppervlakkig gezien lijkt ze dat vooral gedaan te hebben via de keten ‘je goed voelen omdat je iets goeds gedaan hebt’. Maar onder die oppervlakte gaat, psychologisch gezien, iets kostbaarders schuil. Veel mensen leven dit leven met houding die met een variatie op een beroemde uitspraak van de griekse wijsgeer Aristoteles ongeveer op het volgende neer komt: geluk is als iemand anders in de spijker trapt. Die houding betekent meestal een van twee dingen en soms beide. Op de eerste plaats kan het betekenen: in de wereld staan op de ‘los zand’ manier, de manier van ieder voor zich en als iemand last of pijn heeft door wat wij doen of nalaten, denken of roepen: ‘Nou boeiend! Dat is toch zijn probleem!’ Op de tweede plaats kan die houding ook leedvermaak betekenen, het stiekem of openlijk genieten of zelfs proberen te profiteren van het ongeluk van een ander. Het kostbare van de houding van iemand die, zoals de oudere vrouw, een spijker voor een ander opraapt, is dat ze niet alleen de kwetsbaarheid van anderen begrijpt. Voor haar is de kwetsbaarheid van de ander, ongeacht of die ander een bekende of een onbekende is, ook een zorg. ‘Wat ik niet wil dat mij gebeurt’, zo lijkt haar gedrag te fluisteren, ‘dat wil ik ook niet dat een ander gebeurt en als ik daarbij helpen kan, zal ik het doen’. Haar gedrag drukt daarmee een gevoel van ‘een’heid, van verbondenheid met anderen uit. Op dezelfde manier kunnen ook andere ‘eenvoudige’ uitingen van zorg of aandacht een bevestiging zijn van de verbondenheid die de ene mens met andere mensen voelt.

Uit: Geven zonder naam, R.F.W. Diekstra Rotterdams Dagblad, 6 maart 2002

Hebben we in de inleiding al de essentiële kenmerken van goed burgerschap in handen gekregen? Het antwoord op die vraag hangt af van degene aan wie deze gesteld wordt. In politieke en aanverwante kringen zal ongetwijfeld vooral de nadruk worden gelegd op gedragingen als politiek geïnteresseerd of actief zijn en gaan stemmen. Maar wordt de vraag aan burgers zelf gesteld dan, zo blijkt uit zowel Nederlands als buitenlands onderzoek³, dan scoren de eerder genoemde kenmerken inderdaad hoog. “Bij welk soort meting dan ook is er een grote groep of meerderheid van respondenten aan te wijzen die

³ Zie Dekker, P. De goede burger in enquetes. In: De Goede Burger, rapport Sociaal Cultureel Planbureau, 2005

*van de goede burger sociale betrokkenheid eist en inzet voor de gemeenschap en voor mensen die het minder hebben”*⁴

Maar wat betekent dat in concreto, sociale betrokkenheid of inzet voor de gemeenschap? Burgers kunnen op verschillende manieren betrokken zijn of zich inzetten. Onder andere door hun kinderen goed op te voeden, door werk te hebben en dat goed te doen, door belasting te betalen, door te geven aan een goed doel, enzovoorts. Zijn dergelijke gedragingen al voldoende om van goed burgerschap te spreken? Het zijn in iedere geval kenmerken van maatschappelijke zelfstandigheid of zelfredzaamheid en als zodanig belangrijk. Maar zijn ze ook voldoende voor goed burgerschap of omvat dat meer? Vraagt dat inderdaad ook medeverantwoordelijkheid nemen voor de sfeer, de inrichting en de omgang in de straat, de buurt of stad waar je woont, in actie komen als er dingen gebeuren die niet door de beugel kunnen, behulpzaam zijn jegens anderen die dat nodig hebben, vrijwillig je diensten en mogelijkheden aanbieden aan de gemeenschap?

Afgaande op de beschikbare gegevens en gangbare opvattingen⁵ zijn de meeste burgers van mening dat goed burgerschap in ieder geval meer is dan zelfredzaamheid. Het is ook respect tonen voor anderen, rekening houden met anderen en solidariteit tonen met anderen, ook als met die anderen geen genetische verwantschap bestaat. Dat zijn opnieuw nogal vage begrippen, waarvan bepaald niet meteen duidelijk is wat ze op gedragsniveau betekenen. Moeten ze ook op actieve wijze worden waargemaakt? Anders gezegd, is een goede burger pas een goede burger als hij of zij een actief goede burger is, Als hij of zij sociale betrokkenheid waarmaakt door actief met anderen contact te zoeken, zich met of voor hen in te spannen en zich zodoende mede verantwoordelijk te maken voor vriendelijkheid, veiligheid en verbondenheid in de gemeenschappen waarvan hij of zij deel uit maakt?

Aannemelijk is dat dit laatste inderdaad door de meeste burgers als ideaal wordt beschouwd. Niet alleen in ons land, maar ook elders, zo blijkt uit de slogan ‘Connect with Others, Build Trust, Get Involved’ die in de Verenigde Staten sinds enige jaren opgeld doet onder grote groepen burgers.

Maar zijn de meeste burgers ook bereid zich daadwerkelijk voor dat ideaal te engageren? Waarschijnlijk is deze vraag niet de juiste. Want ze suggereert dat goed burgerschap eerst en vooral een kwestie van goede wil is. Wat erop neer komt, zoals in het advies van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling getiteld *Niet langer met de ruggen tegen elkaar*⁶ terecht wordt opgemerkt, dat degenen die dergelijk goed, actief burgerschap niet ten toon spreiden, niet van goede wil zouden zijn. Terwijl het heel goed kan zijn dat het niet het gebrek aan motivatie of idealen is, maar de tijd en energie die zelfredzaamheid of

⁴ Zie Dekker p. 98

⁵ Zie Dekker ibid,

Zie ook: Rigter, J. Kleine burgers, grote burgers. Actief burgerschap als leerdoel in het onderwijs? In: Diekstra, R.F.W., van den Berg, M., Rigter, J. (red.) (2004) Waardenvolle of Waardenloze samenleving. Over waarden, normen en gedrag in samenleving, opvoeding en onderwijs. Uithoorn: Karakteruitgevers. pp. 119-136

Zie ook: Zie ook Leenders, H., Vleugelers, W. (2004) Waardevormend onderwijs en burgerschap. Een pleidooi voor kritisch-democratisch burgerschap. *Pedagogiek*, 24, 4, p. 361-375

⁶ Niet langer met de ruggen tegen elkaar. Een advies over verbinden. (2005) Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO) Advies 37

‘het hoofd boven water houden’ opslorpt, waardoor bepaalde groepen burgers niet aan goed burgerschap toekomen.

Maar minstens zo belangrijk is, dat veel burgers, vooral maar bepaald niet alleen degenen die ‘nieuwkomen’, vaak niet precies weten wat in dit opzicht van hen wordt verwacht of gewenst en hoe ze dat kunnen realiseren. Daarbij speelt zeker, dat goed burgerschap, of liever gezegd de opvoeding of vorming tot goed burgerschap in hier omschreven zin, lange tijd geen maatschappelijke prioriteit is geweest. In veel gezinnen, scholen en opleidingen, in andere maatschappelijke organisaties, in overheidsorganisaties en het bedrijfsleven is het nog altijd geen prioriteit. Als het al aandacht krijgt.

Goed Burgerschap: is er een probleem?

Er zijn nogal wat stemmen die roepen dat er op dit moment een probleem is met betrekking tot burgerschap of zelfs een burgerschapscrisis. In de afgelopen decennia zou er volgens bepaalde auteurs⁷ een geleidelijke afbraak van gemeenschapszin plaats hebben gevonden, in de zin van afname van lidmaatschap van verenigingen en buurtverbanden, van bereidheid tot vrijwilligerswerk, van vertrouwen van burgers in elkaar en in instellingen, en van godsdienstige betrokkenheid en de sociale verbanden die daarbij hoorden. In ieder geval in de grote steden van de ‘westerse wereld. Andere auteurs menen dat dit beeld gedeeltelijk klopt, maar wat ons land betreft gedeeltelijk ook te somber is.⁸ Een veel gehoord geluid is verder dat er in de omgang tussen burgers niet alleen sprake zou zijn van toegenomen onduidelijkheid of onzekerheid, maar ook van verruwing. Is dat ook zo? Zijn de hedendaagse burgers in hun omgang met elkaar onprettiger, onbeschofter, hufteriger en minder behulpzaam dan enkele decennia geleden? Het lijdt geen enkele twijfel dat in iedere groep mensen waar dit vandaag de dag een gespreksonderwerp is, onmiddellijk tal van voorbeelden op tafel zullen komen, die dat moeten ‘bewijzen’. Veel gehoorde ‘onbeschofte’ gedragingen die als ‘bewijs’ worden aangevoerd zijn roken waar het niet mag of niet stoppen voor een zebrapad waar een voetganger aan het oversteken is. Of voordringen in de rij voor de kassa of bij het in- en uitgaan van evenementen. Of het op intimiderende manier rondhangen van groepen jongeren op straat. Ook het dumpen van vuil op straat, van geluidsoverlast, van groffe, discriminerende of beledigende opmerkingen of gebaren worden dikwijls genoemd. Evenals het niet geven van hulp aan iemand in nood. Door de deelnemers aan het internetdebat over de Sociale Agenda werden verder nog gedragingen genoemd als luidruchtig mobiel telefoneren in ruimtes die je met anderen deelt zoals een treincoupé of (zelfs) tijdens het afrekenen bij de kassa in de supermarkt en het in het openbaar vervoer niet opstaan voor ouderen of gehandicapten. Maar zulke opsommingen bewijzen vooralsnog niet meer dan dat onbeschoft, hufterig of anti-sociaal gedrag ook in onze tijd voorkomt. Ze bewijzen niet dat het vaker voorkomt dan vroeger, wanneer dat dan ook precies was.

⁷ Leigh, A.K., Putnam, R.D. Reviving Community What policy-makers can do to build social capital in Britain and America. *Renewal. A journal of labour politics*. 2002, vol 10, 2, p.15-20

⁸ Voor Nederland zijn op een aantal van de genoemde punten, maar niet op alle, soortgelijke ontwikkelingen waar te nemen. Zie: Dekker, P., de Hart, J., de Beer, P., Hubers, Ch. De moraal in de publieke opinie Een verkenning van ‘normen en waarden’ in bevolkingsenquêtes. Den Haag: Sociaal Cultureel Planbureau, 2004

Wel kan er nauwelijks twijfel over bestaan, dat sinds een beperkt aantal jaren mensen meer dan 'vroeger' geneigd zijn, zowel in de politiek, in de media als daarbuiten, bepaalde zaken direkter en minder omwonden te zeggen dan eerder het geval was. Maar direkter is niet hetzelfde als hufteriger, onbeschofter of ruwer. Zeggen waar het op staat kan op verschillende manieren gebeuren, ook op een beleefde, respectvolle manier.

Hoe het ook zij, er is geen hard wetenschappelijk bewijs voor de stelling dat burgers elkaar nu ruwer bejegenen dan een halve eeuw of een eeuw geleden. Volgens bepaalde theoretici, zoals de socioloog Norbert Elias⁹, is er zelfs reden om te stellen dat burgers met het voortschrijden van de eeuwen hun impulsen of aandriften steeds beter hebben leren beheersen. De keerzijde daarvan is mogelijk wel een toegenomen gevoeligheid voor onprettig of onbeschoft gedrag.

Dat alles neemt niet weg dat er veel signalen zijn van erosie of verwaarlozing van het elkaar kennen en gekend worden, van sociale contacten en daarmee van gemeenschapsgevoel en samenwerking in bepaalde gebieden. Zoals wijken van grote steden met een sterk wisselende en diverse bevolkingssamenstelling als gevolg van verhuizing en immigratie. Maar ook dat betekent niet onmiddellijk dat mensen ruwer met elkaar omgaan. Wel dat ze weinig (meer) met elkaar hebben, dat er weinig gemeenschappelijkheid (meer) is.

Een aantal auteurs¹⁰ meent dat dit verval of deze verwaarlozing van gemeenschappelijkheid een veel breder verschijnsel is dat zich in alle 'westerse' landen aftekent. Verklaringen daarvoor variëren van toenemende individualisering en ontkerkelijking via anonimisering als gevolg van een exponentieel toegenomen verstedelijking tot de komst van steeds meer technieken die mensen aan apparaten in plaats van aan elkaar binden. Sommige auteurs wijzen ook op de invloed van de toegenomen snelheid van leven, die tot een levensstijl van 'snel en fel' aanleiding zou geven¹¹.

Hoe het ook zij, dat het verlies of ontbreken van sociaal weefsel en van consensus over omgangsvormen als onaangenaam en zelfs als onveilig wordt ervaren, ligt voor de hand. Dat het risico op het daadwerkelijk plaatsvinden van onaangenaamheden, zoals het sneller ontstaan en minder gemakkelijk oplossen van conflicten, daardoor groter is geworden, eveneens. Maar een toename van incidenten, aangenomen dat hier al sprake van is, is niet hetzelfde als het ontstaan van een verzuimcultuur. Het lijkt daarom voorsnog correcter te spreken van een verwaarlozingscultuur voor wat betreft gemeenschapsbetrokkenheid en onderlinge omgang. Althans in bepaalde gebieden. Want onder meer schaalgrootte, bevolkingssamenstelling en leefstijl spelen daarbij een belangrijke rol.

De oproep tot beter of actiever burgerschap en tot 'herstel van waarden en normen' zoals die de laatste jaren van allerlei kanten is gedaan en ook in de sociale agenda

⁹ Elias, N.(1939, 2001) Het Civilisatieproces Meppel: Boom

¹⁰ Leigh, A.K, Putnam, R.D. Reviving Community What policy-makers can do to build social capital in Britain and America. *Renewal. A journal of labour politics.* 2002, vol 10, 2, p.15-20

¹¹ Een door Hans Boutellier geïntroduceerde term Dat tijdsdruk inderdaad een factor van gebrek aan behulpzaamheid is, is wetenschappelijk vastgesteld (zie o.a. Aronson, E., Wilson T.D., Akert, R.M. (2004) *Social Psychology.* Prentice Hall, Fifth International edition)

overgenomen, is daarmee op de eerste plaats te duiden als een oproep tot hernieuwd bewustzijn van het feit dat ‘Community matters’, dat gemeenschap er toe doet, zoals Francis Leigh en Richard Putnam¹² het kernachtig formuleren en tot het (opnieuw) maken van afspraken omtrent wat wel eens de kleine waarden worden genoemd: meer vriendelijkheid of hoffelijkheid in dagelijkse omgang, meer oog voor de waarde van verbinding met anderen, meer oog voor de gevoelens en belangen van anderen en de gevolgen van ons gedrag voor hen, meer behulpzaamheid jegens de zwakkeren, meer verantwoordelijkheid voor het schoon, heel en veiligheid houden van de eigen (woon)omgeving.

Goed burgerschap: een kwestie van afspreken en aanspreken

Keren we op dit punt nog even terug naar het voorbeeld uit inleiding. Stel dat tussen de bewoners van de buurt waaruit de vrouw en de man afkomstig waren, de afspraak bestond dat men zowel anderen (van buiten de buurt) als elkaar zou wijzen of aanspreken op onveilig gedrag. Hoe zou de betreffende gebeurtenis dan waarschijnlijk verlopen zijn? In ieder geval was de kans groter geweest dan zonder zo’n afspraak – ik spreek van kans want garantie is er niet – dat de vrouw van haar fiets gestapt zou zijn en tegen de man zoiets gezegd zou hebben als “ Oh, Jeeh, foutje...even niet aan onze afspraak gedacht”. Niet alleen zou zij daarmee de verbinding met de man hersteld hebben en weer een (persoonlijke) bijdrage aan de veiligheid hebben geleverd. Ze zou ook een waardevol voorbeeld aan haar kind hebben gegeven.

Kortom, zo illustreert het voorbeeld, voor goed burgerschap is helderheid over de afspraken omtrent de onderlinge omgang en verantwoordelijkheden in de publieke ruimte, over het gezamenlijk onderhouden van die afspraken en over het bevestigen van de commitment eraan ‘bij overtreding’ van groot nut en betekenis.

Zijn er heldere afspraken omtrent de onderlinge omgang in en wederzijdse verantwoordelijkheden voor de publieke ruimte tussen de burgers in ons land? Dat is inderdaad maar zeer de vraag. Natuurlijk is er een reeks van (morele) verplichtingen, die wettelijk zijn vastgelegd en die burgers over het algemeen ook heel goed kennen. Zo is het onwettig om lopend naar het winkelcentrum te gaan en op de fiets terug te komen (tenzij je daar een fiets bent gaan kopen).

Maar er is ook een hele reeks gedragingen die ofwel onwettig zijn, maar voor de overheid moeilijk te handhaven, ofwel niet onwettig zijn, maar voor anderen (zeer) onprettig of gewoon schadelijk. Die zijn voor de overheid niet alleen niet te voorkomen, dat is ook haar taak niet. Ook al wordt het nooit zo gezegd, het is de taak van burgers met elkaar om zulke gedragingen terug te dringen of te voorkomen. Die boodschap zouden politici wel eens wat duidelijker kunnen brengen. Net zoals ze dan duidelijk zouden moeten aangeven op welke wijzen ze de burgers daarbij (kunnen) ondersteunen.

Want dat het van belang of noodzakelijk en effectief kan zijn om daarover duidelijke afspraken te maken, en mogelijk zelfs een gedragscode over af te spreken, laten zowel burgerinitiatieven in verschillende steden alsook door de overheid en maatschappelijke organisaties samen met burgers uitgevoerde projecten en programma’s zien. Straten of

¹² Leigh, A.K., Putnam, R.D. Reviving Community What policy-makers can do to build social capital in Britain and America. *Renewal. A journal of labour politics.* 2002, vol 10, 2, p.15-20

buurten waar burgers met elkaar zulke afspraken concreet gemaakt hebben en onderhouden, vertonen dikwijls niet alleen een toename in directe effecten zoals meer en beter onderling contact, meer woonplezier en meer onderling vertrouwen, maar ook in 'indirekte' effecten, zoals vermindering van overlastgevend gedrag, minder conflicten, betere gedragsbeheersing en toename van (gevoelens van) veiligheid¹³. Zo blijkt uit een keuring in 2005 van ongeveer 80 straten die hebben¹⁴ deelgenomen aan het Rotterdamse collegeprogramma Mensen Maken de Stad waarin bewoners een straatagenda met een geheel van afspraken overeenkomen, dat ongeveer een jaar na begin van het programma in de grote meerderheid van die straten op deze punten aanzienlijke verbeteringen worden waargenomen. Ook uit ander onderzoek¹⁵ komen soortgelijke effecten naar voren. In buurten waarin mensen elkaar bij de naam kennen, is er minder onveiligheid en criminaliteit. In buurten waar ouders actief contact met elkaar onderhouden, gaat het met hun kinderen op school beter. In buurten waar onderling veel vriendschapsrelaties bestaan, zijn de mensen gezonder en gelukkiger. In buurten waar de mensen actief zijn, functioneren de overheidsinstellingen beter en zijn de toezichts- en handhavingskosten aanzienlijk lager. Kortom, zo lijkt de conclusie, het is in ieders belang dat er een basisniveau aan gemeenschapsgevoel en actief goed burgerschap in onze dorpen en steden bestaat. Dat klemmt des te meer omdat onderzoek aantoont dat in buurten met een kwa culturele en ethnische achtergrond diversere en wisselendere bevolking de mensen elkaar minder vertrouwen en ook minder, dikwijls zelfs helemaal geen, contact met elkaar hebben. En juist van zulke buurten hebben we er in de afgelopen decennia steeds meer gekregen.

Maar het functioneren van afspraken, gedragscodes of zoals sommigen het noemen gedragsverdragen is, zo tonen de ervaringen in bovengenoemde projecten en programma's aan is niet alleen maar een kwestie van goede wil of inzet van burgers. Voor het maken en onderhouden van gemeenschapscodes, een term waar ik eigenlijk de voorkeur aan geef, is onder andere de beschikbaarheid van plaatsen, ruimtes waar burgers elkaar regelmatig kunnen ontmoeten, van 'warme plekken'¹⁶ in buurt of wijk en van bouwkundige inrichting van straten of woongebouwen die ontmoeting en contact bevordert in plaats van belemmert, van cruciaal belang. Menselijk gedrag is in overwegende mate kontekstbepaald¹⁷ en dat geldt ook voor goed burgerschapsgedrag.

¹³ 1. Sampson, R.J., S.W. Raudenbush, and F. Earls (1997) Neighborhoods and violent crime: A multilevel study of collective efficacy. *Science* 277 1997 (Aug. 15):918.

2. Putnam, R, en Feldstein, L.M. (2002) *Better together. Restoring the American Community*. New York: Simon & Schuster

3. R.F.W. Diekstra, M. Van Toor, A. Den Ouden, M. Schweitzer. *Vriendelijker, Verantwoordelijker en Veiliger. Stadsetiquette: van idee naar programma. Verslag van een pilot*. Rotterdam: Rapport Bestuursdienst directie SCZ, 2002

¹⁴ Zie Uitermark, J. , Duyvendak, J.W. (2006) *Ruimte maken voor straatburgerschap. Mensen Maken de Stad als assertief sociaal beleid*. Essay in opdracht van gemeentebestuur Rotterdam, 2006
Zie ook Diekstra R.F.W. (2006) *Mensen Maken de Stad. Een beschouwing over achtergrond, filosofie en effecten van een Rotterdams programma voor actief burgerschap*. Concept-rapport bestuursdienst gemeente Rotterdam

¹⁵ Zie Putnam, R, en Feldstein, L.M. (2002) *Better together. Restoring the American Community*. New York: Simon & Schuster

¹⁶ Een term van de socioloog Thaddeus Müller

¹⁷ Zie Furnham, A., Argyle, M, (1981) *The psychology of social situations: selected readings*. Oxford: Pergamon press

Kortom, goed burgerschap is zowel een mentale als een infrastructurele kwestie. Daarnaast is het ook een pedagogische kwestie. Goede burgers worden gemaakt, niet geboren. Zo vergt het maken van afspraken vaardigheden als Nederlands kunnen spreken en weten hoe dialoog te voeren. Ook het zich houden aan afspraken met elkaar vergt op zijn minst twee kwaliteiten die geleerd moeten worden, waartoe mensen moeten worden opgevoed. De ene is een voldoende mate van zelfdiscipline en aanpassingsvermogen. Reden waarom een aantal auteurs ook dit een centraal kenmerk van de goede burger of in ieder geval van burgerschapsvorming noemen¹⁸.

Het andere, daarmee samenhangende, zijn we al tegengekomen, te weten de vaardigheid om effectief en respectvol aan te spreken en om het zelf aangesproken te worden respectvol te incasseren. Respectvol in de zin van dat na het aanspreken en aangesproken worden, nog altijd de wil en bereidheid bestaat om verder met elkaar om te gaan. Of burgers over de genoemde kwaliteiten en vaardigheden beschikken hangt mede af van de mate waarin daaraan in opvoeding, onderwijs en inburgering aandacht is besteed.

Goed burgerschap: kleine of grote waarden?

Het voorafgaande roept de vraag op of goed burgerschap beperkt is tot wat wel eens ‘de kleine waarden’ wordt genoemd, zoals goed met je burens omgaan, medeverantwoording dragen voor hoe schoon en heel en veilig je straat is of dat het ook commitment betekent aan ‘grotere’ waarden of, zoals sommigen de voorkeur geven het te noemen, aan deugden? Zelfdiscipline bijvoorbeeld, is in de loop der eeuwen vaak als een deugd aangeduid. Sommige auteurs¹⁹, waaronder ik zelf, zijn inderdaad de opvatting toegedaan dat de goede burger zich ook kenmerkt door het beoefenen van een aantal centrale deugden, waarvoor overigens geldt dat die vaak onder de kleine waarden liggen. Of, anders gezegd, die kleine waarden zijn vaak uitdrukking of concretisering van die deugden. Maar dat maakt het niet overbodig die deugden ook te benoemen en ze als de kapstokken te hanteren waaraan concrete afspraken over omgang en betrokkenheid opgehangen kunnen worden, of waarmee ze begrepen of uitgelegd kunnen worden.

Nog een keer terug naar het voorbeeld uit de inleiding. De meeste mensen zullen de vrouw, ondanks aan haar actieve inzet voor de veiligheid op het plein, toch niet als een goede burger beschouwen, althans niet op dat moment. Die vrouw ‘deugt’ niet, zullen sommigen zelfs zeggen. Dat laat zich gemakkelijk begrijpen door de kardinale deugd rechtvaardigheid hier als een kapstok te gebruiken. De vrouw eiste van de jongens dat zij met iets ophielden waarvan zij vond dat zij zelf zich daar wel aan mocht bezondigen. Dat ervaren we als unfair of onrechtvaardig. Dat ‘deugt’ niet.

Die konstatering is van belang. Want gedrag toetsen, niet alleen aan de hand van gemaakte gedragsafspraken maar ook van de ‘afgesproken’ deugden die daarachter

¹⁸ Zie ook Leenders, H., Vleugelers, W. (2004) Waardevormend onderwijs en burgerschap. Een pleidooi voor kritisch-democratisch burgerschap. *Pedagogiek*, 24, 4, p. 361-375

¹⁹ Zie Diekstra, R.F.W., van den Berg, M., Rigter, J. (red.) (2004) *Waardenvolle of Waardenloze samenleving. Over waarden, normen en gedrag in samenleving, opvoeding en onderwijs*. Uithoorn: Karakteruitgevers. pp.396

gedacht moeten worden, helpt burgers zowel die gedragsafspraken (beter) te begrijpen en te accepteren als hen daaraan (opnieuw) te committeren. Er zit vermoedelijk zelfs geen overdrijving in de stelling dat die deugdentoetsing onontbeerlijk is.

Om welke deugden gaat het dan met name? Naar mijn oordeel zijn dat er een viertal, te weten het al genoemde rechtvaardigheid (of fairness), voorts waardigheid, weldadigheid en vrijheid. Burgers die met elkaar besluiten dat ze rechtvaardig, waardig, weldadig en in vrijheid met elkaar willen omgaan en op basis daarvan een gemeenschapscode, een aantal afspraken met elkaar maken en onderhouden, delen zowel waarden, normen als gedrag. Maar dat besluit komt niet zonder slag of stoot tot stand. Ook hier geldt dat ze opgevoed of gevormd moeten worden of zijn om op die wijze met elkaar om te gaan (zie box voor een nadere toelichting op de betekenis van die waarden in opvoeding en onderwijs tot goede burger)

Vier burgerschapsdeugden

Honderden jaren voordat het Christendom ontstond, spraken Griekse filosofen als Plato en Aristoteles al over vier kardinale waarden of deugden, zoals rechtvaardigheid, verstandigheid, moed en gematigdheid. Volgens hen waren dat de deugden die de staat haar burgers en ouders hun kinderen moesten bijbrengen. Ik heb zelf daarop altijd, al in mijn tijd als seminarist bij mijn leraren, kritiek geleverd. Ik vond het, of in ieder geval vond drie van die vier, a-sociale deugden. Iemand die als een kluizenaar in de wildernis leeft kan moedig, gematigd en verstandig zijn, maar wat hebben andere mensen daaraan? Ik geloof daarom veel meer in de relationele versie van de vier deugden, zoals die bijvoorbeeld door de Nederlandse ethici Fokkink en Kinneging zijn verwoord, namelijk rechtvaardigheid, weldadigheid, menselijke waardigheid en vrijheid. Ik geloof ook dat opvoeding door ouders, of ze nu autochtoon of allochtoon zijn, en door leerkrachten, op die vier waarden gebaseerd moet zijn.

Rechtvaardigheid is de belangrijkste van de vier. Veel ouders en leerkrachten realiseren zich niet hoe cruciaal rechtvaardigheid is voor de ontwikkeling van een kind. Als ze het ene kind konstant voortrekken boven het andere of twee kinderen die dezelfde prestatie hebben geleverd op een verschillende manier belonen, dan ondermijnen ze de ontwikkeling van beide kinderen. Geslacht en uiterlijk spelen dikwijls een rol in de verschillende eisen die ouders en leerkrachten aan kinderen stellen en in wat ze wel of niet van een kind pikken. Onrechtvaardigheid is ook in het spel als ouders of leerkrachten in conflicten tussen kinderen of tussen henzelf en kinderen beslissingen nemen die meestal meer van de schuld bij de ene dan bij de andere partij leggen. Ook het bestraffen van een kind zonder voldoende bewijs (jij zal het wel weer geweest zijn..) is een vorm van onrechtvaardigheid. Het is onvermijdelijk dat een ouder of leerkracht een zekere voorkeur heeft voor het ene kind boven het andere. Maar dat is niet het punt. Het punt is of ouder en leerkracht de rechtvaardigheid kunnen opbrengen om die voorkeur niet het laatste woord te laten hebben in de behandeling van kinderen. Onrechtvaardig bevoordeelde en onrechtvaardig benadeelde kinderen zullen vroeg of laat datzelfde bij anderen doen.

Weldadigheid is de neiging of bereidheid om schade aan anderen te voorkomen, niet toe te brengen, te herstellen of om jegens anderen goed te doen. Weldadigheid is letterlijk en figuurlijk de tegenpool van misdadigheid. Ouders die hun kind met regelmaat slaan,

sexueel (laten) misbruiken of emotioneel verwaarlozen, gedragen zich 'misdadig'. Ze brengen het kind schade toe, zowel op de korte als de lange termijn. En ze verhogen de waarschijnlijkheid dat het kind ertoe komt zelf vroeg of laat zich ook zo ten opzichte van anderen te gedragen. Als je leert van je vader dat hij, omdat jij hem ergens op aanspreekt, het recht heeft om te slaan, dan voedt hij je op tot iemand die, door anderen ergens op aangesproken, hetzelfde doet.

Waardigheid wil zeggen andere mensen waardig, als waardevolle wezens, behandelen. Voor een deel hangt deze deugd samen met, en vormt mede zelfs de grondslag voor rechtvaardigheid, maar is niet helemaal hetzelfde. Een ouder die een kind 'afbeekt' in het gezelschap van vreemden of een leerkracht die een kind ten overstaan van de hele klas voor schut zet, schendt deze waarde. Maar het schenden van menselijke waardigheid kan ook op een 'eenvoudige' manier. Bijvoorbeeld door dagenlang tegen je kind geen woord te zeggen, te doen of die lucht is, omdat die iets gedaan of gezegd heeft dat jou in het verkeerde keelgat is geschoten. Of door zonder te groeten langs je burens heen te lopen, hoewel jullie nooit iets met elkaar gehad hebben, maar enkel en alleen omdat hun gezicht of cultuur je niet aanstaat. Of door als automobilist over een zebrapad heen te scheuren, waar een voetganger al aan het oversteken is, zodat die als een haas terug op de stoep moet rennen. Vaak wordt deze waarde samengevat met het woord respect, maar dan moeten we vooral denken aan respect voor iemands eigenheid of autonomie. Als we iemand als persoon belachelijk maken omdat hij of zij er een mening, smaak of geloof op nahoudt, dat niet de onze is, dan handelen we respectloos. De uitdrukking iemand in zijn waarde laten drukt de essentie uit van waar het hier om gaat. Als ouders hun kind heftig bekritisieren om diens partnerkeuze (hoe kun je nou op die jongen verliefd worden...ik had toch wel verwacht dat je met iets beters thuis zou komen...), dan ontwaardigen ze zowel hun kind als diens partner. Als ouders hun kind verbieden een partner te kiezen die niet van hun geloof of volk is, dan doen ze hetzelfde. Ontwaardiging leidt tot verontwaardiging en dat is dikwijls een broedbak van agressie.

Vrijheid, tenslotte, is de waarde van het zelf keuzes kunnen en mogen maken. Belangrijke vrije keuzes zijn onder meer de de vrijheid van meningsuiting en vrijheid van geloof. Mensen die deze waarde hooghouden, accepteren onder meer van anderen dat die een eigen mening over een bepaalde situatie of gedrag hebben. Anderen hebben daarmee het recht om ons op ons gedrag op straat of in een andere publieke ruimte aan te spreken. Overigens wel met de volgende kanttekening. Het recht op vrije meningsuiting betekent volgens velen dat iemand dus alles mag zeggen wat hij denkt. Dat is echt onzin. De andere drie genoemde waarden kunnen onze vrijheid beperken. Als iemand zijn mening vrij uit, maar daarmee de menselijke waardigheid van een ander aantast, dan is hij letterlijk en figuurlijk toch 'waardeloos' bezig. Als we iemand aanspreken op straat op zijn gedrag, dan is wezenlijk of we dat op een respectvolle of waardige manier doen of op een onwaardige, beledigende. Onze vrijheid kan ook beperkt worden door de waarde van weldadigheid. Een vader die tegen zijn opgroeiende dochter zegt dat ze een dikke kont heeft en dat je daarmee niet aan de man komt, uit vrij zijn mening, maar gedraagt zich toch waardeloos, want richt emotioneel schade aan. En tenslotte kan onze vrijheid ook beperkt worden door de waarde van rechtvaardigheid. Iemand ergens van beschuldigen zonder bewijs, is misbruik van vrijheid. Kortom, de grenzen aan onze vrijheid van handelen en meningsuiting worden gevormd door rechtvaardigheid, weldadigheid en waardigheid. De moraal: goed burgerschap en burgerschapsvorming is

behalve een mentale, infrastructurele en pedagogische kwestie vooral ook een morele kwestie. Een kwestie van deugdelijke opvoeding.

Een belangrijke opbrengst van overeenstemming over de rol van deze vier deugden in goed burgerschap is, zoals uit het voorafgaande duidelijk wordt, dat het met behulp daarvan beter mogelijk wordt om die vaardigheden aan te geven die burgers in hun bagage moeten hebben om als goede burgers aan de samenleving te kunnen deelnemen (zie box)²⁰.

*Burgerschapsvaardigheden*²¹

- *Het kunnen vervullen van een gewaardeerde plaats in een of meer constructieve groepen*
- *Het vermogen om intieme, duurzame relaties met anderen te vormen.*
- *Het weten hoe gebruik te maken van beschikbare voorzieningen en (steun)netwerken.*
- *Het vinden en realiseren van manieren om behulpzaam of nuttig voor anderen en voor gemeenschappelijke belang te zijn.*
- *Het op vreedzame, niet-gewelddadige manieren kunnen oplossen van conflicten met anderen en het kunnen tolereren als conflicten niet oplosbaar blijken.*
- *Het respecteren van de diversiteit in een pluralistische samenleving.*
- *Het effectief en respectvol kunnen geven en ontvangen van kritiek*

Vertrouwen: de finale toetsteen van goed burgerschap

Waarom kan een gemeenschap, of dat nu een straat, een school, een wijk, een stad of een land is, afmeten of ze er in voldoende mate in is geslaagd goede burgers te vormen. Het antwoord is eenvoudig: vertrouwen.

Vertrouwen is door Govier in haar boek *Dilemmas of Trust*²² op treffende wijze getypeerd als ‘the glue of society’, de lijm van de samenleving. Maar het is een twee-componenten lijm. Vertrouwen is een substantie die gevormd wordt uit intentie en competentie. Om anderen te vertrouwen moeten we er vanuit kunnen gaan dat ze goede intenties hebben. Maar dat is niet voldoende. We moeten ook geloven, weten, dat ze beschikken over de competenties om die intenties te verwerkelijken of aan de verwerkelijking daarvan een betekenisvolle bijdragen te leveren.

²⁰ Opmerkelijk is de overeenkomst tussen de hier geformuleerde kenmerken, in termen van deugden en vaardigheden, van goed burgerschap en de kenmerken die auteurs die pleiten voor democratisch burgerschap als doel van opvoeding en onderwijs. Zo noemt de belangrijkste pleitbezorger van democratisch burgerschapsvorming in ons land, De Winter, als kenmerken van democratisch burgerschap onder meer verantwoordelijkheid dragen, niet alleen voor jezelf maar ook voor je medemens en omgeving, tolerantie, respkt en rechtvaardigheid (De Winter, 2004)

²¹ Een deel van deze formuleringen is ontleend aan *Great Transitions*, een publicatie van de Carnegie Corporation of New York (1995).

²² Govier, T. (1998). *The dilemmas of trust*. McGill-Queen's University Press.

Zo kan onze regering bestaan uit mensen met goede intenties en in onze straat kunnen tal van bewoners achter de geraniums zitten met goede voornemens. Maar als ze niet de competenties hebben of ten toonspreiden om die intenties waar te maken, dan verdienen ze toch ons vertrouwen niet. Zoals we ook niet onze huisarts of babysit zouden vertrouwen als ze het wel heel goed bedoelen maar toch niet de competenties hebben om ons te helpen of goed met onze kinderen om te gaan.

Goed burgerschap betekent dat we door onze medeburgers vertrouwd kunnen worden omdat zowel onze intenties goed zijn alsook dat we over de competenties beschikken om die binnen de grenzen van onze mogelijkheden waar te maken. Daarom is voor vertrouwen tussen burgers het maken van afspraken met elkaar (van intenties) onvoldoende. We moeten ook de vaardigheden en de mogelijkheden hebben en inzetten om die afspraken te realiseren en te onderhouden. Precies hier vinden we het meest kwetsbare punt van (de ontwikkeling van) goed burgerschap. Veel burgers beschikken ofwel niet over de vereiste vaardigheden ofwel ze beschikken niet over de mogelijkheden of de noodzakelijke steun (van overheden, instanties e.d.) om met elkaar goede afspraken over omgang en verantwoordelijkheden te maken en te onderhouden.

Zo beschikken veel burgers, zoals we gezien hebben, niet over de competentie om elkaar op een respectvolle en effectieve wijze aan te spreken. Hetzelfde geldt voor de vaardigheid om op een rechtvaardige en niet-vijandige manier te reageren op door anderen aangesproken te worden. Omdat burgers dat van zichzelf en ook van anderen maar al te goed weten, durven ze elkaar vaak niet aan te spreken. Bij gebrek aan vertrouwen dat ze dat goed doen of dat daar niet op gereageerd wordt.

Vanuit dit gebrek aan onderling vertrouwen (niet geloven in intentie of competentie of beide bij de ander) geven veel burgers er aan de ene kant de voorkeur aan dat de overheid dat aanspreken zoveel mogelijk voor haar rekening neemt. Niet alleen als het gaat om onwettig gedrag, maar ook als het gaat om onprettig, onfatsoenlijk gedrag.

Van de andere kant lijkt het er vaak erg veel op alsof overheden hun burgers, of belangrijke groepen daarvan, ook niet vertrouwen wat betreft hun intenties of competenties. In ieder geval hebben ze steeds vaker de neiging om 'van bovenaf' met instructies of aanwijzingen voor goed burgerschapsgedrag te komen. In het Verenigd Koninkrijk bestaan daar inmiddels zelfs speciale termen voor, te weten 'anti-social behaviour orders' (ASBO's) en 'acceptable behaviour contract' (ABC's). Zulke orders en contracten kunnen betrekking op alledaagse gedragingen zoals muziekoverlast, het dragen van honkbalpetten op bepaalde locaties, enzovoorts). Wie zich niet aan zo'n order houdt riskeert celstraf²³.

²³ Examples of anti-social behaviour that can be tackled by ASBOs and ABCs includes:

- Harassment of residents or passers-by
- Verbal abuse
- Criminal damage
- Vandalism
- Noise nuisance
- Writing graffiti
- Engaging in threatening behaviour in large groups
- Racial abuse

Ook het opleggen van een avondklok voor jongeren kan daartoe behoren. Een bevoegdheid (van het lokaal bestuur) die onlangs ook door een groot deel van onze Tweede Kamer is toegejuicht. In het Verenigd Koninkrijk zijn inmiddels duizenden gedragsorders uitgevaardigd.

Een belangrijke en tot op heden onbeantwoorde vraag is of zulke van bovenaf opgelegde burgerschapsorders bijdragen aan gemeenschapsvorming, verbondenheid en vertrouwen tussen burgers. Kan hetzelfde ook bereikt worden van onderop? Wat dat betreft geeft het bijvoorbeeld meer dan te denken dat er in een straat in Rotterdam, de Korenaardwarsstraat, al meer dan tien jaar geleden een avondklok voor de jeugd werd ingesteld. Alleen kwam die klok voort uit de bewoners, volwassenen en kinderen zelf, die in samenspraak tot een dergelijke maatregel besloten. Die maatregel was een onderdeel van meerdere afspraken die de bewoners met elkaar maakten en onderhielden en daarmee een overtuigend leverden van de kracht van ‘je met elkaar verbinden, betrokken raken en vertrouwen bouwen’. Van goed burgerschap kortom.

Er is inmiddels voldoende ondersteuning voor de stelling dat naarmate mensen, jong en oud, meer betrokken zijn bij het initiëren, formuleren en implementeren van maatregelen of interventies die bedoeld zijn om hun gedrag te vormen of te veranderen, met andere woorden hoe meer ze daarvan ‘mede-eigenaar’ zijn, hoe groter hun betrokkenheid op het succes en het onderhoud van die maatregelen of interventies²⁴ en, mede als gevolg daarvan, doorgaans ook hoe groter het feitelijk effect daarvan.

Dat pleit ervoor goed burgerschap zoveel mogelijk een ‘bottom-up-top-down’ proces te laten zijn. Een proces van zoveel mogelijk stimuleren en gebruik maken van de behoeften en mogelijkheden van burgers zelf en van bovenaf alleen dan in te grijpen als obstakels optreden die de mogelijkheden en macht van burgers te boven gaan. Dat wil overigens absoluut niet zeggen dat goed burgerschap louter een kwestie van vrijwilligheid is. De overheid mag en moet naar mijn mening wel degelijk duidelijk maken wat ze van burgers aan goed burgerschap verwacht, maar de precieze agenda wordt met burgers samengemaakt en kan daarom, althans in zijn praktische vorm van plaats tot plaats voor een deel verschillen. Dat is het ‘wat’. Maar het ‘hoe’ dient eerst en vooral een aangelegenheid van de betrokken burgers zelf te zijn. Alleen op die wijze wordt goed burgerschap bezit van de burger zelf. En wel een kostbaar bezit, een kostbaar kapitaal, want sociaal kapitaal.

-
- Smoking or drinking alcohol while under age
 - Substance misuse
 - Joyriding
 - Begging
 - Prostitution
 - Kerb-crawling
 - Throwing missiles
 - Assault
 - Vehicle crime.

Zie Crimereduction.gov.uk

²⁴ Zie o.a. Fishman, D.B. (1999) The case for pragmatic psychology. New York University press.

Dat brengt me, tot slot, op de volgende stelling:

“De manier waarop burgers met elkaar omgaan en op elkaar betrokken zijn, is niet de oorzaak van de talrijke sociale problemen in de samenleving. Maar verbetering van die omgang en versterking van die betrokkenheid kan veel van die problemen verminderen, voorkomen of de oplossing ervan vergemakkelijken.”

Adviezen

Advies 1

Maak de vorming van goede burgers tot een kerntaak van zowel het basis-, voortgezet als hoger onderwijs. Verplicht onderwijsinstellingen daar tenminste 5% van hun curriculum controleerbaar en systematisch aan te besteden.

Voor het onderwijs is wat betreft de vorming van goede burgers een bijzondere taak weggelegd omdat kinderen en jongeren daar samenkomen met degenen waarmee ze later in belangrijke mate de samenleving moet ‘runnen’. Bovendien is het onderwijs de plaats waar de jongeren worden opgeleid die volgende generaties door vorming en voorbeeld gaan opleiden. Kinderen en jongeren voorbereiden op actieve betrokkenheid op de samenleving is niet een taak van één bepaalde discipline of opleiding, maar een kenmerk van alle disciplines. De vorming van goede burgers mag daarom niet worden ondergebracht bij een bepaald vak, zoals maatschappijleer. Het dient een centraal kenmerk van de school- of opleidingscultuur, een component van zoveel mogelijk vakken alsook een zelfstandig curriculumonderdeel te zijn.

Het zelfstandige curriculumonderdeel dient zich met name te richten op het aanleren aan kinderen en jongeren van vaardigheden als 1) samen regels afspreken voor de onderlinge omgang en het onderhouden daarvan; 2) elkaar respectvol aanspreken en respectvol op aan gesproken worden te reageren; 3) het niet-gewelddadig en effectief omgaan met conflicten; 4) de grondrechten en -plichten zoals geformuleerd in hoofdstuk 1 van de Grondwet kunnen vertalen en toepassen de omgang met anderen, zowel in als buiten de school. Als kenmerk van zoveel mogelijk vakken dienen scholen en opleidingen van hun leerlingen te verlangen voor een aantal uren per week vrijwilligerswerk te doen, waar mogelijk op terreinen die direct aansluiten bij bepaalde vakken. Als kenmerk van de schoolcultuur dienen scholen en opleidingen op allerlei manieren uit te dragen dat de vorming van goede burgers een kerndoel is en in dat kader karakter- of deugdevorming als competentie van leerkrachten te verlangen, onder meer door (na- of bij-) scholing op dit punt. Verder door leerlingen en hun ouders op regelmatige tijdstippen gedragsrapporten (zowel wijzend op prosociaal als antisociaal gedrag) te geven. Scholen en opleidingen investeren daartoe ook in het vergroten van verbinding met ouders of ouderbetrokkenheid, althans in het basis- en voortgezet onderwijs, onder andere door ouderbetrokkenheidscontracten, huisbezoeken en voorlichting over de relatie tussen ouderbetrokkenheid, leerprestaties en sociale ontwikkeling van kinderen en jongeren. Tenslotte, zet, tegen deze achtergrond, veel sterker dan nu het geval is in op de school als multifunctioneel centrum voor straat en buurt. Niet alleen een plaats voor onderwijs aan kinderen en jongeren, maar ook voor tal van andere activiteiten, evenals voor ontmoetingen, activiteiten en ontwikkeling van ouders en andere volwassenen uit de omgeving. Haal opbouwwerk en jeugd- en jongerenwerk daar als partners binnen.

Advies 2

Maak er als gemeentebesturen een beleidsprioriteit van, om samen met woningcorporaties en andere maatschappelijke instellingen verbondenheid en collectieve redzaamheid van burgers op straatniveau te stimuleren. Waar burgers zelf initiatieven nemen tot het kennen en gekend worden, afspraken maken met betrekking tot de onderlinge omgang en verantwoordelijkheden voor en beheer van hun straat ondersteun ze daarbij en beloon ze daarvoor, onder meer door straatbudgetten ter beschikking te stellen, extra diensten aan te bieden en regelmatige publieke erkentelijkheid. In straten of gebieden waar zulke initiatieven wel gewenst worden door burgers of noodzakelijk geacht worden, maar het voor hen te moeilijk is deze zelf op gang te brengen, voer een assertief sociaal beleid²⁵ door onder meer via opbouwwerk en jeugd- en jongerenwerk burgers persoonlijk aan te spreken, in beweging te brengen en hen vervolgens te steunen in het zelf onderhouden van straatafspraken en straatbeheer.

Zorg in alle gebieden, in samenspraak met de bewoners, voor de noodzakelijke materiele infrastructuur, zoals multifunctionele gebouwen of ruimtes voor ontmoeting en activiteiten. Maak binnen deze aanpak het ondersteunen van de meest actieve bewoners, de gangmakers of ‘voorbeelden’ van de straat tot een speerpunt. Biedt hen begeleiding en training en ontmoetingsmogelijkheden met gangmakers uit andere straten en help zorgen voor nieuwe aanwas, op een manier die zoveel mogelijk de diversiteit van de bewonerssamenstelling weerspiegelt. Ontwerp samen met de gangmakers mechanismen, zoals een Straten-Generaal, waardoor ze invloed krijgen op de ontwikkeling, besluitvorming en uitvoering van beleid dat het dagelijks leven in de straten raakt. Hou voorts, om gericht en snel te kunnen inspelen op de behoeften of problemen die in straten bestaan of ontstaan, een percentage (schatting 10 %) van de reguliere budgetten van gemeentelijke diensten daarvoor beschikbaar. Zet die budgetten dus niet meerjarig volledig vast.

En tenslotte, gemeenten, zet een beleid in waarbij de inrichting van straten en wijken, of het nu gaat om sloop, renovatie of nieuwbouw, bepaald wordt door de mate waarin de resulterende infrastructuur contact en verbondenheid tussen groepen bewoners bevordert en ruimte creert voor kinderen en jongeren om zich te ontplooien. Dat betekent, naast de inzet van de ‘gebruikelijke’ architecten ook de inzet van sociale architecten. Van professionals die de kennis en vaardigheden hebben om met burgers een verbindende, sociale architectuur voor gebieden te ontwerpen en te realiseren.

Advies 3

Ontwikkel in iedere gemeente een bevolkingsbrede gedragscode. Want niet alle publieke ruimtes in een stad of dorp kunnen met buurt- of straatburgersafspraken worden bestreken. Terwijl zo’n gemeentebrede gedragscode wel kan functioneren als kapstok, prikkel of ondersteuning voor straatafspraken. Omgekeerd kunnen afspraken in straten belangrijke input en steunpunten zijn voor zo’n code. Cruciaal is in ieder geval dat een breed draagvlak onder de bevolking voor de inhoud van de code is verkregen. Maak de code op allerlei manieren in de publieke ruimte zichtbaar. Maak ook duidelijk dat ze niet alleen maar een set van gedragsregels voor burgers is, maar ook een werkagenda voor het

²⁵ Een term ontleend aan: Uitermark, J., Duyvendak, J.W. (2006) Ruimte maken voor straatburgerschap. Rotterdam. Project Sociale integratie

gemeentebestuur zelf. Als er bijvoorbeeld in zo'n code staat dat mensen op straat in het Nederlands moeten kunnen worden aangesproken en zelf moeten kunnen aanspreken (n.b. dat is iets anders dan dat op straat Nederlands moet worden gesproken) dan verplicht dat de lokale overheid om zelf zware inspanningen te leveren zoveel mogelijk mensen zo snel mogelijk met voldoende Nederlands uit te rusten.

Advies 4

Geef de politie, in het bijzonder de wijkagent, een duidelijk positie en rol in het ondersteunen van goed burgerschap. Maak het onderkennen (van de eerste tekenen van het ontstaan) van en het optreden tegen antisociaal gedrag tot de centrale opdracht van de wijkagent. Want het is vaak het antisociale gedrag van een kleine groep burgers die de grotere groep ervan weerhoudt of het moeilijk of onmogelijk maakt contact te maken, betrokken te raken en vertrouwen te opbouwen in hun straat of gebied. Investeer veel meer dan nu in de kennis en competenties van wijkagenten op genoemde punten, waardeer de functie van wijkagent hoger op, breidt hun aantal wijkagenten uit en zorg voor hun inzetbaarheid vooral op die uren waarop dat in een bepaald gebied het meest nodig is.

Advies 5

Rijksoverheid, begin samen met gemeenten, de relevante maatschappelijke organisaties en het bedrijfsleven een langdurige campagne met als doel dat iedere Nederlander vrijwilligerswerk als zijn en haar morele plicht gaat zien en tenminste enkele uren per week daaraan geeft. Breng een cultuur op gang waarin het gedaan hebben of doen van vrijwilligerswerk een pré of zelfs een eis is bij sollicitaties, de aanname voor opleidingen, enzovoorts. Publiceer regelmatig overzichten waaruit blijkt welke vooraanstaande Nederlanders uit politiek, kunst, wetenschap en bedrijfsleven welk vrijwilligerswerk waar doen. Draag overheidsinstellingen en onderwijsinstellingen op om in hun jaarverslagen aan te geven hoeveel uren door personeel en leerlingen of studenten aan vrijwilligerswerk is besteed en kom met bedrijven (en vakbonden) overeen om hetzelfde te doen.

Opbrengsten

Opbrengst 1

“De omvang van de deviante groep is een functie van het bevolkingsgemiddelde’, zo luidt de zogenaamde stelling van Rose²⁶, een belangrijke wetmatigheid uit de preventieve geneeskunde. Hoe sociaal betrokkener en betrouwbaarder de gemiddelde burger zich gedraagt, hoe kleiner de groep die zich afwijkend, problematisch, antisociaal of crimineel gedraagt. Een belangrijke opbrengst van veel goed burgerschap is daarom een vermindering van problemen als antisociaal gedrag, criminaliteit, angst en gevoelens van onveiligheid, interpersoonlijke spanningen of straatstress.

Dat heeft belangrijke economische baten, zoals verlaging van herstel-, toezichts- en handhavingskosten, opleving van economische bedrijvigheid en toename van de waarde van woning- en grondbezit in voorheen risikovolle gebieden.

Het heeft ook belangrijke gezondheidsbaten, omdat in gebieden met minder sociale stress mensen minder vaak ziek zijn (als gevolg waarvan er ook minder arbeidsverzuim en –uitval plaatsvindt).

Opbrengst 2

Kinderen die opgroeien in een cultuur van verbondenheid ontwikkelen zich, zoals De Winter²⁷ herhaaldelijk overtuigend heeft aangetoond, ‘qua maatschappelijke kansen, lichamelijke en psychische gezondheid, cognitieve en emotionele ontwikkeling in alle opzichten beter dan kinderen die in een niet-verbindende omgeving worden groot gebracht. Goede volwassen burgers zorgen voor goede (toekomstige) burgers, zo eenvoudig is het. Het is Mahatma Gandhi geweest die als geen ander de opdracht van volwassenen jegens kinderen op dit punt heeft getroffen: “We have to be the change we wish to see”²⁸.

Opbrengst 3

Eén van de belangrijke peilers of factoren van levensgeluk is de mate waarin mensen zich verbonden voelen en weten met anderen en er van wederzijds vertrouwen sprake is. Door een deelnemer aan de Dag van de Rotterdamse Straten op 25 februari j.l. werd dit in een gesprek met PvdA-lijsttrekker voor de gemeenteraadverkiezingen Peter van Heemst als volgt onder woorden gebracht: “Het is leuk dat de gemeente ons belooft met een

²⁶ Rose G. (1992) *The Strategy of Preventive Medicine*. Oxford: Oxford. University Press

²⁷ De Winter, M. (2004) “Uit onderzoek blijkt dat kinderen en jongeren die opgroeien in een verbindende omgeving, volgens de hierboven omschreven definitie, het in ongeveer elk denkbaar opzicht beter doen dan kinderen die in een niet-verbindende omgeving opgroeien. Zij doen het beter qua maatschappelijke kansen, qua lichamelijke en psychische gezondheid, qua cognitieve en emotionele ontwikkeling, enzovoorts. Ook het omgekeerde is waar: kinderen uit niet-verbindende omgevingen hebben vele malen grotere kansen om met criminaliteit, drugs en psychische problemen in aanraking te komen dan kinderen uit verbindende omgevingen. Uit zulk onderzoek kunnen we concluderen dat sociale verbondenheid een basiseis is die wij moeten stellen aan alle omgevingen waarin wij kinderen groot brengen. Als dat gedaan wordt, dan blijkt dat heel veel van de gedragsproblemen die we bijvoorbeeld in het onderwijs tegenkomen ook contextafhankelijk zijn.” In Diekstra, R.F.W., van den Berg, M., Rigter, J, (red.) (2004) *Waardenvolle of waardenloze samenleving. Over waarden, normen en gedrag in samenleving opvoeding en onderwijs*. Uithoorn: Karakteruitgevers

²⁸ Zie Diekstra, R.F.W. (2003) *De grondwet van de opvoeding*. Uithoorn: Karakteruitgevers

straatbudget en dergelijke, maar de belangrijkste beloning krijgen we van elkaar en dat is warmte”.

Geluk of geluksgevoel is de belangrijke factor van (lichamelijke) gezondheid en daarmee ook van de mate waarin mensen zelfredzaam zijn en blijven, ook op hogere leeftijd, en actief een bijdrage aan de samenleving kunnen (blijven) leveren²⁹.

Een belangrijke opbrengst van de hierboven gegeven adviezen is daarom ook een vermindering van het van vele kanten zo dreigend voorspelde probleem van de vergrijzing.

Kosten

Het merendeel van de gegeven adviezen vereisen niet structureel extra geld, althans niet substantieel. Ze vereisen wel ander beleid en andere dingen doen met hetzelfde geld. Ze vereisen ook investeringen in ontwikkeltrajecten, waarvan de opbrengsten overigens vervolgens structureel kunnen worden in- of toegepast zonder aanmerkelijk extra financiering.

Zo zal voor advies 1 tijdelijk moeten worden geïnvesteerd in de begeleiding van onderwijsinstellingen om de kennis en vaardigheden te verwerven de beschreven veranderingen en taken te kunnen uitvoeren. Ook moet, en dat zal een aanzienlijke investering vergen, worden ingevesteed in de materiele ombouw van veel scholen. De personele consequenties van de verandering van scholen naar multifunktionele centra laten zich op dit moment moeilijk overzien. Maar niet uit te sluiten valt, dat dit wel structurele additionele financiering vergt.

Voor advies 2 geldt dat een deel van het reguliere budget van gemeentelijke diensten structureel moet worden vrijgemaakt voor de financiering van straatbudgetten. Ook zullen gemeenten samen met onderwijsinstututen, zoals Hogescholen, moeten investeren in de opleiding/vorming van sociale architecten. Niet uit te sluiten is dat de eis van sociale architectuur als medebepalend voor sloop, renovatie en nieuwbouw bouwkosten hoger maakt. Een mogelijkheid is om een bepaald percentage van de bouw(-stichtings)kosten daarvoor te oormerken

Adviezen 3 en 5 vergen vooral aanloopkosten, maar geen aanmerkelijke structurele extra financiering.

Dat laatste geldt wel voor advies 4. De wijkpolitie zal meer gaan kosten. Want er moeten meer wijkagenten komen, de opleiding, deskundigheid en status van de wijkagent moet omhoog, en, mede als uitdrukking daarvan de salariering. Het zijn de sociaal-emotioneel meest vaardige en getalenteerde agenten, die voor deze functie moeten worden geselecteerd en navenant beloond.

²⁹ Zie Veenhoven, R. (2006) GEZOND GELUK. Effecten van geluk op gezondheid en wat dat kan betekenen voor de preventieve gezondheidszorg. Verkenningstudie in het kader van het programma 'Gezond leven' van ZonMw1